

UDK 003.349:929Trubar P.

Pavle Jović

Univerzitetna biblioteka Svetozar Marković v Beogradu

PRISPEVEK PRIMOŽA TRUBARJA IN NJEGOVIH SODELAVCEV K REFORMI CIRILICE

V prispevku smo analizirali črkopis v prvih tiskanih knjigah v cirilici (1491–1525), med katere spadajo tudi knjige slovenskega protestantskega pisca Primoža Trubarja, ki so bile natisnjene nekoliko pozneje v tiskarni v Urachu (med letoma 1561 in 1563).

The article provides a comparative analysis of the Cyrillic alphabet in early printed books between 1491 and 1525. Among them are Cyrillic books printed between 1561 and 1563 by the Slovene Protestant writer Primož Trubar (1508–1586).

Ključne besede: Primož Trubar, prvotiski v cirilici, cirilska azbuka, reformatorji

Key words: Primož Trubar, early printed Cyrillic books, Cyrillic alphabet, reformers

Uvod

Utemeljitelj protestantske ideje med Slovenci, Primož Trubar (1508–1586), in njegovi sodelavci imajo pomemben delež pri nastajanju in tisku cirilskih knjig (Rotar 1988). V tiskarni Biblijskega zavoda v Urachu so med letoma 1561 in 1563 natisnili osem knjig v cirilici (Bučar 1910).

Prva knjiga v cirilici je bila pod naslovom *Oktoih* natisnjena v poljskem mestu Krakovu leta 1491 (Karatajev 1861; Karski 1979: 309–314). Tiskar, Nemeč Schweipolt Fiol, je knjigo natisnil za potrebe pravoslavne cerkve. Druga knjiga, *Oktoih prvoglasnik*, je bila natisnjena pri tiskarju Đurđu Crnojeviću na Cetinju v Črni gori leta 1494 (Nemirovski 1996). Med prvimi knjigami, natisnjenimi v cirilici, je tudi *Biblija ruska*, ki je bila natisnjena v Pragi leta 1517 po vzoru Češke biblije iz leta 1506 (Nemirovski 1979). Tiskar je bil beloruski prosvetitelj in Trubarjev sodobnik Francisk Skorina (lat. Franciscus Skoryna, 1488–1535).

Avtorji prvih tiskanih knjig v cirilici, ki so ustvarjali v dobi reformacije, so začeli poenostavljati črkopis, da bi približali novi krščanski nauk Slovanom. Že v XVI. stoletju so dojeli, da so nekateri grafemi pri zapisovanju glasov odveč, zato so zmanjšali število znakov v cirilski abecedi. Eden izmed njih je bil tudi slovenski protestantski pridigar Primož Trubar (1508–1586). V dostopni znanstveni literaturi ni podatkov o tem področju njegovega delovanja. Najbolj temeljit raziskovalec Trubarjevih del, literarni zgodovinar Mirko Rupel (1901–1963), je leta 1958 opisal Trubarjev *Poskusni list*, naslednje leto pa tudi cirilski *Abecednik*. V obeh opisih je predstavljena cirilska azbuka, vendar brez analize črkopisa. V knjigi *Istorija srpske ćirilice*, ki jo je napisal Petar Đorđić, znani raziskovalec stare cerkvene slovanščine, Trubar kot reformator cirilice ni omenjen (Đorđić 1971).

V prispevku smo se osredinili na primerjavo črkopisa v prvih tiskanih knjigah v cirilici (1491–1525), med katere spadata tudi omenjeni Trubarjevi knjigi, ki sta bili natisnjeni v tiskarni Biblijskega zavoda v Urachu leta 1561.

Pri analizi črkopisa, ki so ga ustvarili Trubar in njegovi sodelavci, smo uporabili: cirilski *Poskusni list* (Rupel 1958; Furunović 1996) in cirilski *Abecednik* (izvorno *Tabla za dicu*, Antun Dalmata; prim. Mirko Rupel 1959). Pri analizi prvih tiskanih knjig v cirilici, ki so bile natisnjene pred obema Trubarjevima knjigama, smo uporabili naslednja dela: *Časoslov* Schweipolta Fiola (Krakov, 1491); *Oktoih* Đurđa Crnojevića (Cetinje, 1495) in *Apostol* Franciska Skorine (Vilna, 1525) (Šmatov 1990).

Črkopis v prvih tiskanih knjigah v cirilici

V prvih tiskanih knjigah v cirilici, ki so izšle ob koncu XV. stoletja (Schweipolt Fiol: *Časoslov*, Krakov 1491; Đurađ Crnojević: *Oktoih*, Cetinje 1494), lahko opazimo, da je pisava cerkvene slovanščine štela 43 znakov, ki so jih Slovani rabili od druge polovice XI. stoletja. Od 43 grafemov jih je bilo 25 prevzetih iz grške abecede, 18 znakov pa je bilo slovanskega porekla. Slednji so označevali posebne slovanske glasove, ki jih ni bilo v grškem jeziku (Melnicki 1900: 1–2). Črkopis cerkvene slovanščine je imel 14 samoglasnikov: a, o, oy, e, i, ѣ; ѧ, ѡ, ѣ, ѥ, Ѧ, ѧ, Ѩ, ѩ (Melnicki 1900: 9). V prvi tiskani cirilski knjigi (Fiol 1491) najdemo v črkopisu tudi 14 vokalov. V cirilskih knjigah, ki sta jih natisnila črnogorska tiskarja Crnojević in Vuković, vsebuje črkopis 12 oz. 11 samoglasnikov.

Beloruski prosvetitelj Francisk Skorina (1486–1552) je leta 1517, ko je v Pragi natisnil *Biblijo rusko*, uporabil deloma reformirano cirilsko pisavo. Skorina, ki je bil temeljito izobražen humanist in Trubarjev predhodnik, je ugotovil, da so nekateri znaki pri zapisovanju glasov odveč. Zato je iz cerkvene slovanščine izločil grške črke: ω, ѿ, ѡ, ѣ, ѥ, Ѧ, ѧ, Ѩ, ѩ, pa tudi slovanska znaka: ѧ in jotirani samoglasnik Ѧ, medtem ko je grške črke ω, ѿ, ѡ, ѣ, ѥ in druge rabil v besedah grškega porekla (Šmatov 1990, 51–52). Njegov črkopis vsebuje 11 vokalov. Skorina je hkrati zmanjšal tudi število pravopisnih znamenj (oz. diakritičnih znakov).

Črkopis v Trubarjevih cirilskih knjigah

Cirilski abeceda oz. azbuka v Trubarjevem *Poskusnem listu* iz leta 1561 je vsebovala 32 znakov (Rupel 1958). Črka *i* se pojavlja dvakrat. Tudi cirilski abeceda v *Abecedniku*, ki je izšel istega leta, vsebuje enako število črk, toda namesto odvečnega *i* stoji grška črka Ѩ, ki je v *Poskusnem listu* ni. Trubar in njegovi sodelavci so nadaljevali z reformo cirilice in iz cerkvene slovanščine izločili 6 slovanskih samoglasnikov: ѣ, ѥ, Ѧ, ѧ, Ѩ, ѩ. Jotirani samoglasniki, kot so Ѧ, ѧ, Ѩ, ter soglasnik s so v črkopisu ostali. Za označevanje samoglasnikov *i* in *o* so rabili dva znaka (i, Ѩ; o, ѡ). Oblika črk v Trubarjevih cirilskih knjigah je enaka kot v knjigah Franciska Skorine. O tem je prvi pisal ruski literarni zgodovinar Peter V. Vladimirov (Vladimirov 1888; Šmatov 1990: 185). Pri analizi prvih tiskanih knjig v cirilici je znani češki filolog Josef Dobrovsky opazil,

da so črke v Trubarjevih cirilskih izdajah drugačne kot v ostalih cirilskih prvotiskih. Zanimivo je, da Trubarjev somišljenik Adam Bohorič (1520–1598) v svoji slovnici iz leta 1584 ni predstavil Trubarjevega reformiranega črkopisa, ampak tistega, ki je vseboval 43 znakov (Bratulić 1969). Črke so imele enako obliko kot v Trubarjevih cirilskih knjigah. Isto cirilsko abecedo (*Alphabetum cyrillicum*) najdemo tudi v slovnici znanega češkega slavista Josefa Dobrovskega *Institutiones linguae slavicae dialecti veteris* (Dobrovsky 1822).

Razprava

Odkritje tiska v XV. stoletju in možnost, da se knjige tiskajo v slovanskih jezikih, sta spodbudila reformo tedanje cerkvene slovanščine, ki je v začetku imela 43 grafičnih znakov. Število znakov v cirilski abecedi (azbuki) se je počasi, vendar vztrajno manjšalo. Krčenje je v prvi vrsti zadevalo vokale (Ivić 1998).

Prvi poskus v tej smeri je naredil beloruski prosvetitelj in Trubarjev sodobnik Francisk Skorina (Nemirovski 1990), ki je začel poenostavljati črkopis: iz cerkvene slovanščine je izločil 8 znakov, od tega 3 vokale.

Trubar in njegovi sodelavci so nadaljevali reformo črkopisa: izločili so 12 znakov, od tega 6 samoglasnikov. Njihove cirilske knjige kažejo, da so dobro poznali grafijo in fonološki sistem cerkvene slovanščine, kar jim je pomagalo k intuitivni ugotovitvi, kateri znaki bodo v prihodnosti izgubili glasovno vrednost (Karski 1979; Mladenović 1988).

Po oblikovni plati so se Trubar in njegovi sodelavci pri izbiri črk ravnali po zgledu beloruskega humanista in prvega reformatorja cirilice Franciska Skorine. O tem je že ob koncu XIX. stoletja pisal ruski literarni zgodovinar Peter Vladimirovič Vladimirov (Vladimirov 1888). Drugi nedvoumni vir so bile cirilske izdaje nabožnih knjig iz tiskarn v Benetkah.

Dobro stoletje pozneje, okrog leta 1708, je Peter Veliki (1672–1725) v okviru reform ruskega cesarstva poenostavil cirilico in jo vizualno prilagodil latinici. Enako kot Trubar je izločil naslednje odvečne črke: ψ , ξ , ν , Δ (Murko 1890).

Srbski jezikoslovec Sava Mrkalj (1783–1835) je dve stoletji in pol kasneje (1810) prišel do enakega sklepa kot Primož Trubar in njegovi sodelavci: da so zaradi razvoja izgovarjave odveč črke $\overline{\text{C}}$, ψ , ξ , θ , ν , Б , Ѣ , Ѥ , nakar je iz azbuke izločil še 8 znakov. Bil je predhodnik Vuka Karadžića. S svojimi reformami se je najbolj približal fonološkemu principu nemškega slovniciarja Adelunga (Mladenović 1967).

Sklep

V prispevku smo analizirali črkopis v prvih tiskanih knjigah v cirilici, med katere spadajo tudi Trubarjeve cirilske knjige, ki so bile natisnjene v tiskarni Biblijskega zavoda v Urachu med letoma 1561 in 1563.

Med zasluge Primoža Trubarja in njegovih sodelavcev štejemo tudi to, da so poenostavili črkopis: iz cerkvene slovanščine so izločili 11 odvečnih znakov oz. grafe-

mov, za katere so domnevali, da bodo v prihodnosti nefunkcionalni, kar se je mnogo let pozneje uresničilo.

Cirilski abecednik (bukvar), ki je izšel v Urachu 1561, sodi med prve tiskane bukvarje, ki so bili namenjeni Slovanom. (Prvi srbski bukvar je izšel nekoliko kasneje, leta 1597, prvi cirilski bukvar za vzhodne Slovane pa leta 1574 v Moskvi.)

Trubar in njegovi sodelavci so se že od srede XVI. stoletja dalje intuitivno bližali reformirani cirilici, ki se je pri Srbih končno uresničila dve stoletji in pol pozneje (Sava Mrkalj 1810).

Zaključimo lahko, da Primož Trubar ni bil samo začetnik slovenskega knjižnega jezika, ampak tudi tvorec reformirane cirilice.

Ko govorimo o razvoju cirilice skozi stoletja in o njeni reformi, vsekakor ne moremo mimo Trubarjevega deleža na tem področju: tega doslej v znanstveni literaturi nismo storili. Pričujoči prispevek je prvi poskus v tej smeri.

VIRI IN LITERATURA

- Josip BRATULIĆ, 1971: Die glagolitische und die kyrillische Schrift in der Bohorič'schen Grammatik in Adam Bohorič. *Articae Horulae, die erste Grammatik der slowenischen Sprache*, Wittenberg, 1584, II. Teil, Dr. Rudolf Trofenik, München, 114.
- Franjo BUČAR, 1910: *Povijest hrvatske protestantske književnosti*. Zagreb: Matica Hrvatska.
- Joseph DOBROWSKY, 1822: *Institutiones linguae slavicae dialecti veteris*, Alphabeticum cyrillicum tab II, p. 4, Vindobonae.
- Petar ĐORĐIĆ, 1971: *Историја српске ћирилице*. Београд: Завод за издавање уџбеника.
- Dragutin FURUNOVIĆ, 1996: *Enciklopedija štamparstva*. Knjiga 3 (1996). Београд: Zavod za izradu novčanica. 2189.
- Pavle Ivić, 1998: *Расправе, студије, чланци. I. О фонологији*. Сремски Карловци, Нови Сад: Књижарница Зорана Стојановића. 349.
- I. P. KARATAJEV, 1861: *Хронологическая роспись славянских книг, напечатанных кирилловскими буквами, 1491–1730*. Санктпетербург.
- E. F. KARSKIJ, 1979: *Славянска кирилловская палеография*. Ленинград: Академия наук СССР.
- Josif MELNICKIJ, 1900: *Грамматика церковно-словенского языка*. Львовъ. 1–2.
- Aleksandar MLADENOVIĆ, 1988: Међусобни однос српског и српскословенског језика и неке напомене о старој ћириличкој графичкој. *Археографски прилози*, књига 10–11. Београд. 19–30.
- Aleksandar MLADENOVIĆ, 1967: Sava Mrkalj i njegovi prethodnici u reformi predvukovske cirilice. *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu*, knjiga X. Novi Sad. 161–198.
- Matiја MURKO, 1890: Vorbilder der Petrinischen Reform der cyrillichen Schrift. *Archiv für slawischen Philologie* 12 (1890). 639–640.
- E. L. NEMIROVSKIJ, 1979: *Франциск Скорина*. Москва: Наука. 42.
- E. L. NEMIROVSKIJ, 1996: *Почетци штампарства у Црној Гори (1492–1496)*. Цетиње: ЦНБ Ђурђе Црнојевић.
- Janez ROTAR, 1988: *Trubar in južni Slovani*. Ljubljana: Državna založba Slovenije. 9.
- Mirko RUPEL, 1958: Glagolski in cirilski poskusni listi iz XVI. stoletja. *Bibliotekar* 10/4 (1958). 263–265.
- Mirko RUPEL (ur.), 1959: *Tabla za dicu*. Ljubljana.
- V. F. ŠMATOV, 1990: *Искусство книги Франциска Скорины*. Москва: Книга. 50–52.

P. V. VLADIMIROV, 1888: *Доктор Франциск Скорина. Его переводы, печатные издания и Язык*. Санктпетербург.

SUMMARY

The article provides a comparative analysis of the Cyrillic alphabet in early printed books between 1491 and 1525. Among them are Cyrillic books printed between 1561 and 1563 by the Slovene Protestant writer Primož Trubar (1508–1586).

In order to make the language of the religious books more accessible to Slavs, the authors of the early printed Cyrillic books simplified Old Church Slavic (OCS). The first reformer of OCS was the Belarusian humanist Francisk Skoryna (1488–1535), who eliminated eight characters from OCS. Trubar and his collaborators continued this reform of OCS script, eliminating eleven characters, i.e., ѱ, ѣ, ѿ, ѹ, Ѻ, ѻ, Ѽ, ѿ, ѿ, ѿ, ѿ. They reduced the number of vowels to eight, as well as reduced the number of diacritics.